

“ADALET MÜLKÜN TEMELİDİR” ÖZDEYİŞİ ÜZERİNE

*Abdullah BAĞDEMİR**

ÖZET

Mülk sözcüğü ‘ev, dükkan, arazi vb. taşınmaz mal’ veya ‘devletin egemenliği altında bulunan toprakların bütünü, ülke’ anlamında kullanılmakla birlikte “Adalet mülkün temelidir” özdeyişinde *mülk* sözcüğü ‘devlet’ anlamında kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: adalet, mülk, memleket, hakimiyet, kudret, saltanat, iktidar, devlet.

ON “JUSTICE IS THE BASIS OF PROPERTY”

ABSTRACT

The word property together with the meanings of house, shop, land and similiar immovable goods or whole territories under the sovereignty of a state, country is used in the aphorism “Justice is the basis of property” as state.

Key Words: justice, possession, property, dominion, dominance, domination, power, sovereignty, state.

Adliye binalarında büyük puntolarla yazılı olan “Adalet Mülkün Temelidir” sözünün ne anlama geldiğini ve kime ait olduğunu herhalde birçok kişi merak etmiş ve bu özdeyişte neden *mülk* sözcüğünün kullanıldığını da muhtemel düşünmüştür.

Geçenlerde bir yazar, edebiyat ve kültür söyleşileri yaptığı bir televizyon programında aynı konuyu gündeme getirerek bu

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, bagdemir@pau.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

özdeyişin nasıl anlaşılması gerektiği konusu üzerinde durdu. Bu özdeyişle ilgili olarak bir avukat arkadaşının makalesini okuduğunu ancak burada da *mülk* kavramıyla ne kastedildiğinin tam olarak anlatılmadığını, kendisinin bu özdeyişi açıklayan bir başka yazı da okumadığını söyledi.¹

Yukarıdaki özdeyişteki anlamıyla dil ve edebiyat metinlerde zaman zaman geçen *mülk* sözcüğünün bugün sadece bir kişinin sahip olduğu ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz mal anlamıyla bilindiği, eski anlamının unutulduğu ya da bilinmediği kanaatine varmamız bizi bu yazıyı yazmaya yöneltti.

Bazı kaynaklar *mülk* sözünü, bir kişinin kullanımında bulunan ev, arazi; bazı kaynaklar ise, devletin topraklarının tümü, ülke; bir kısım kaynaklar da ‘devlet’ anlamında almıştır. Kaynakların bazılarının bu sözün iki ya da üç anlamını bir arada verdikleri de görülmektedir.

Ele aldığımız *mülk* sözcüğü, Arapçadan alıntı bir sözcüktür ve asıl anlamı unutulmuş yan anlamlarından birincisi çok yaygın olarak, ikincisi ise edebî metinlerde sıklıkla, üçüncüsü ise sadece bu özdeyişte kullanılmaktadır.

Açıklamalarımıza geçmeden önce hemen söyleyelim ki buradaki *mülk* sözcüğü, Arapçadaki asıl anlamıyla ‘devlet’dir. Onun için bu özdeyiş “Adalet devletin temelidir” biçiminde anlaşılmalıdır.

Arapçada bir kökten türetilmiş birbiriyle ilgili kaç sözcük bulunduğunu, bu dilden aldığımız bu sözcüklerin dilimizde kaçının kullanıldığını araştırarak söyleyebiliriz. Hatta bu tür çok anlamı olan tek bir sözcüğün hangi anlamlarının dilimizde kullanıldığını da her sözcük için ayrı ayrı bakarak söyleyebiliriz.

Örnek vermek gerekirse, Okyanus’ta *mülk* köküyle ilgili 32 sözcük bulunmaktadır. Bundan başka *deyn* (borç / borç vermek ve borç almak) köküyle ilgili 20 sözcük var. Yine *hasb* (saymak, ta’dâd) 29; *hasr* (etrafını çevirip sıkıştırmak) 20; *hüküm* (kazâ / Şu nesne şöyledir demek) 18; *hamd* (şükür, senâ-yı cemîl / öğmek) 38; *hamr* (serhoş eden üzüm şiresi, bâde, süci / hamîre maya katmak, gizli olmak) 27; *hayr* (hayır / bir adam sâhib-i hayr olmak) 34; *dübr* (art, arka, son) 37; *derc* (yazı yazılan tomar, kitap / yürümek, gitmek) 28; *rekb* (deveye binen gürûh ve kabile / *rükûb*, binmek, nâsezâ bir fiil işlemek) 34; ‘*abr* (rüyâ / geçmek, suyu geçmek) 37; ‘*arz* (dağ, dere, vâdi / bir iş zuhûr eylemek, izhâr eylemek) 38; ‘*alv*, ‘*ulv* (yukarı / yüksek olmak) 51 gibi.

¹ 08 Nisan 2007 tarihinde Ulusal Kanal’da Demirtaş Ceyhun’un konuşması.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Birçok anlamı olan tek bir sözcüğün hangi anlamlarının dilimizde kullanıldığını da ‘abr köküne bakarak görelim:

‘abr (rüyâ / geçmek, suyu geçmek) köküyle ilgili dilimizde kullanılan sözcükler şunlardır: ‘ibâre, ‘ibret, ta‘bîr, ‘ibâret, i‘tibâr, ‘ubûr, ‘İbrânî; kullanılmayanlar ise şunlardır: ‘abr, isti‘bâr, ‘abret, ‘ibr, ‘abara, ‘ubr, ‘abar, mi‘ber, ma‘ber, ‘abbâr, âbir, ‘abrâ, ‘abret, müsta‘bire, müsta‘bere, ‘abîr, mu‘ber, mu‘bere, benâtu ‘ibr, ‘aber, ebu‘l‘abara, ebu‘l‘abar, ‘abûr, ‘abîrâ, ‘avber, mu‘âbîr, ‘aber, mu‘abberet, ‘ubret, yevme‘l-‘abarât, ‘âbire-t.

Dilimizde kullanılan yukarıdaki Arapça sözcüklere baktığımızda kök anlamla türev arasında anlam ilişkisi olduğu görülüyor: ‘ibâre, “lisân-ı mütekellimden sem‘-i sâmi‘a âbir olan [geçen] kelâm”; ‘ibret, ma‘rifet-i müşâhedden müşâhid olmayana vesîle-i tevessül olan [tutması için vesile olan] hâlet”; ta‘bîr, “rü‘yânın zâhirinden ‘ubûrdur [geçmektir]”; ‘ibâret, mâ-fî‘z-‘zamîri beyân eden [içtekini dışarıya çıkaran, ifade eden] kelâma denir; i‘tibâr, ta‘accüb eylemek ve ta‘accüb ederek mütte‘iz olmak [va‘az ve nasihat kabul etmek] ile müfesserdir ki ‘ibret almak ta‘bîr olunur; ‘ubûr, çayın ve derenin beri yaçasından öte yaçasına geçmek; ‘İbrânî, Yehûd tâ‘ifesi, (‘ibr, nehr-i Nîl’e mensûb olmak demektir.) Nîl kenârına nakl ve eyvâ’ edenlere [bir yere konup rahat edenlere] ‘İbrî tekellüm eylediler ki nehir kıyısına mensûb oldular; iklim-i Şâm’ın ismi Süryâ olmakla orada muķîm olanların lisânlarına Süryânî dediler. (Mütercim Asım 1305: C. 2, 19)

Burada i‘tibâr sözcüğünün ‘ibret almak’ anlamında kullanıldığı, Türkiye Türkçesinde ise ‘saygı görme, saygınlık’ anlamında olduğunu düşünürsek Arapçadaki bu anlamın dilimizde kullanılmadığı anlaşılıyor.

Konumuzla ilgili olarak Arapçadan dilimize giren birçok anlamı olan tek bir sözcüğün, dilimizde hangi anlamlarının kullanıldığını da aşağıda *mülk* maddesinde görelim.

Arapçadan dilimize geçmiş bu tür bir sözcüğün asıl anlamı ve öteki anlamları yazılı eserlerde veya deyim, atasözü, özdeyiş gibi yazılı ve sözlü ürünlerde karşımıza çıkabilir. Üzerinde duracağımız *mülk* sözcüğü de yan anlamlarıyla dilimizde kullanılmakta, asıl anlamıyla sadece bu özdeyişte saklanmaktadır.

1) Bu özdeyişi kim söylemiştir?

Aslının Arapça “el-adlû esâsü‘l-mülk” olduğu ifade edilen ve bir görüşe göre Roma hukukundan Arapçaya geçmiş bir çeviri olduğu belirtilen, bir görüşe göre de Hazret-i Ömer’in söylediği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

rivayet edilen bu özdeyiş hakkında Meydan Larousse ansiklopedisi şu bilgiyi vermiş:

“*Adalet mülkün temelidir, bir hadise dayanarak adalet ülkenin temelidir, esasıdır anlamında kullanılan söz*” (Meydan Larousse, İstanbul 1972: 135)²

2) Bu özdeyişte *adalet* sözünün anlamı nedir?

En kısa tanımıyla *adalet*, bir hakkın yerine getirilmesidir. Bilindiği gibi bu sözcük ‘*adl*’ köküne dayanır ve

“‘*adl*, ‘*zulm etmeyip herkesin hakkını vermek*” (İbrahim Gani-Ahmed Naşid 1283: 142)

demektir. Buradaki *zulüm*, haksız olan iş, adalete aykırı şey anlamındadır. Bir başka sözlükte ise

“‘*adl*, [*bi-fetħi* ‘l-‘ayn] ‘Arabîdir. Her nesneyi yerli yerince etmek ve berâber etmek ve cevriñ zıddıdır ve meyl etmek ma‘nâsına gelir.” (Muhammed Şevket, 1268: 142)

şeklinde geçmektedir.

Bugünün diliyle söylersek, bir şeyi uygun ve doğru şekilde yapmak, bir ve eşit yapmak demektir. Haksızlığın karşıtıdır. Bir tarafa eğilim göstermek, gönlün bir şeye rağbet edip sevmesi anlamına gelir.

Arapça sözcükler için güvenilir bir başvuru kaynağı olan Okyanus’ta bu kavram şu şekilde açıklanmıştır:

“‘*Adl* [‘aynuñ fetħi ve dâluñ sükûnuyla] ve ‘*adâlet* [‘aynuñ fetħiyle] ve ‘*udûlet* [‘aynuñ zammîyle] ve ma‘*dilet* [mîmîñ fetħi ve dâluñ kesriyle] ve ma‘*delet* [dâluñ fetħiyle], Cevr etmeyüp nüfûs ve ‘*ukûlda istikâmeti kâ’im* ve *derkâr olan emir* ve *hâleti icrâ eylemek ma‘nâsınadır. Lisânumızda ‘adâlet eylemek ta‘bîr olunur ki sulţân ve vâlîye göre zulm ve sitem etmeyüp dâd ve inşâf eylemekden ‘ibârettir*” (Mütercim Asım, 1305: 1428, 1429).

Bu ibareyi şöyle sadeleştirebiliriz:

Haksızlık etmeyip izzetinesisler ve akıllarda doğruluğu ayakta tutmak ve belli olan (gerekten) iş ve hâli yapmak anlamındadır. Dilimizde *adalet* eylemek denir ki devleti yönetenlerin haksızlık (eziyet) etmeyip doğru ve âdil davranmalarından ibarettir.

² “Başlıca maddelerin yazarları” bölümünde (M *leng.*) kısaltmasıyla verilen maddeleri Yusuf Çotuksöken’in yazdığı belirtiliyor.

Bu açıklamaların özeti şudur: *Adalet*, ‘doğruluk, eşitlik’ tir; yani doğru yapmak, eşit ve dengeli davranmaktır; ‘doğruluğu, eşitliği, dengeyi gözetmek’ tir. Başka bir ifadeyle haksızlık veya yanlışlık yapmamak, eşitliği bozmamak ve herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı vermek; hakka, hukuka, hakkaniyete göre dengeyi gözetmek ve bu hakkın da maşerî vicdana ve akla uygun olması demektir. Nitekim;

“Eski filozoflar adaleti ‘Herkesin hakkına riayet etmeyi ve başkasına ait olanı ona vermeyi emir ve telkin eden bir fazilettir’ diye tarif ederler ve ‘ilim, cesaret, şefkat, adalet’ suretinde sıraladıkları dört esaslı erdemden biri olarak sayarlar. Tabiatın, her şeyi maksat ve amacına sevk ettiğini düşünerek adaletin yaradılıştaki hayat ve kâinatın ahengini sağladığını söyleyenler vardır. Bunlara göre adaleti bir dereceye kadar tabîi saymak yanlış olmaz. Zaten dinler yaradılıştaki denklik ve düzenliği ‘ilahî adalet’ suretinde anlatırlar, insanlıktaki, cemiyetteki adaletin de buna dayandığını söylerler.” (Türk Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul 1950: 111).

“Platon’a göre adalet, en üst düzeydeki uyumlu bir düzen anlamında, en yüce ve kapsamlı bir erdem, insanın ve devletin temel davranış kuralıdır. Aristoteles, adaletin tanımladığı erdemın eşitlik ve ölçülülük anlamı taşıdığını ileri sürmüştür. Bu hukuk düzeni kendiliğinden adaletli olma niteliği taşımaz. Hukuk düzeni, zayıfları koruyucu bir güvenlik düşüncesine dayanıyorsa adaletlidir... Adaletle hukuk düzeni çoğunlukla örtüşmez. Hukuk adaletle hizmet ederse de onu tam ve eksiksiz bir biçimde gerçekleştiremez. Örneğin yasaların genelliği ile onların uygulanacakları olayların özelliği arasında belirgin bir fark ve sürekli bir gerginlik vardır. Çünkü yasal düzenlemeler, kapsadıkları olayları, ancak bu tipik özellikleriyle ele alırlar. Bu nedenle yasaların somut olaya uygulanması sürecinde tamamlayıcı bir öge olarak hakkaniyet göz ardı edilemez. Hakkaniyet yasa uygulayıcının bakışını somut olayın tipik olmayan özelliğine yöneltir. Yasanın genelliğinde noksan olanı, uygulamada düzeltici bir yaklaşımla tamamlamak adaletin gereğidir.” (AnaBritannica, C. 1, İstanbul 1986:72)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Adaleti uygulayanların ne kadar güç bir iş yaptıkları ortadadır. Uygulayıcıların hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği öteden beri önemsenmiş ve bu özellikler her dönem sıkı kurallara bağlanmıştır. Uygulayıcılardan yakınmalar ise her dönemde görülmüştür. Bunlar sık sık edebiyat alanına da yansımıştır. Bir örnek verelim.

“Reviş-i ‘adldedir mertebe-i kurb u kabûl
Adlsiz hâkime da ‘vâ-yı hükümet ne revâ”

Fuzulî

Yakınlık ve kabul mertebesi adaletin gidişindedir,
Adaletsiz hakime hakimlik davası reva [layık] mıdır!

3) Bu özdeyişte *mülk* sözünün anlamı nedir?

Bu konuda Türkçe Sözlük şu bilgiyi veriyor:

“*Mülk* is. Ar. *mulk* 1. ev, *dükkân*, *arazi* vb. taşınmaz mal. 2. Vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan yer ve yapı. 3. esk. Devletin eğemenliği altında bulunan toprakların bütünü, ülke: Adalet mülkün temelidir.” (Türkçe Sözlük, Ankara 2005: 1434)³

Bu duruma göre Türkçe Sözlük de Meydan Larousse ansiklopedisindeki tanım gibi, bu özdeyişteki *mülk* kavramını ‘memleket’ anlamıyla alıyor ve yukarıdaki gibi “Adalet ülkenin temelidir” biçiminde açıklıyor.

Bu özdeyişte anlaşılmasında sorun olan *mülk* sözcüğü Okyanus’ta şöyle açıklanmış:

“*Melk*, *mülk*, *milk*, [*mîmiñ harekât-ı şülâşî ve lâmiñ sükûnuyla*] ve *meleke-t*, [*feteħâtla*], *memlûket* [*mîmiñ fetħi ve lâmiñ zammı*], ‘*alâ kavîl memleket, memlîket, memlûket, [harekât-ı şülâşîyle]*, bir nesneye istiqlâl vecħi üzere *zabı eylemeğe kâdir olarak zafer bulup zîr-i dest-i istîlâya almağ ma‘nâsınadır ki “mâlik olmağ ta‘bîr olunur; ve melk, mülk, milk, [mîmiñ harekât-ı şülâşîyle] yâħut melek [fetħateynle], yâħut mülük [zammateynle], mülkiyet üzere *zabı* ve taşarruf olunacağ nesneye denür ve beyne’l-‘Arab, bir âdemiñ mer‘a ve meşreb ve devvâb ve mevâşisine yâħut bir âdemiñ kendisi ħafr edüip infirâd üzere *zabı* eylediği kuyuya ıflâğ olunur; ve*

³ Eski baskısında da aynı tanım var. Türkçe Sözlük (1983: 859), Ankara: TDK Yayınları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

melk, mülk, milk, [harekât-ı şülâşyle] memlûk ma'nâsına müsta'meldir, meleke ve bir âdemiñ taht-ı iktidârında olan şey'e denür. Melk, mülk, milk, [yine mîmiñ harekât-ı şülâşyle] kulluğ, rıkk ve bendeğî ma'nâsınadır; ve melk, mülk, milk, [yine harekât-ı şülâşyle] hâtun tezevvüc eylemek ma'nâsına müsta'meldir; ve melkü't-ıtarîk, mülkü't-ıtarîk, milkü't-ıtarîk [yine harekât-ı şülâşyle] yoluñ vasaatına denür yâhud kenârına ıflâk olunur.” (Mütercim Asım, İstanbul 1305: 1122)

Günümüz Türkçesiyle ifade edersek:

Melk, mülk, milk, meleket, memlûket, memleket, memliket, memlûket, bir şeyi bağımsız bir şekilde elde tutma gücünü gösterip el altında bulundurmak anlamındadır ki “malik olmak” denir. *Melk, mülk, milk, melek, mülük*, taşınmaz mal olarak elde bulundurulacak ve kullanılacak şeye denir ve Araplar arasında, bir kişinin mer'a (otlak) ve meşrep (hayvanlarının su içme yeri, suvat) ve devvâp (binek hayvanları) ve mevâşisine (mâşiyeler: koyun, sığır, keçi ve deve gibi beslenen hayvanlar) yahut bir kişinin kazıp tek başına elinde tuttuğu kuyuya denir. *Melk, mülk, milk, memlûk* (mâlikin mülk ve malı olan ve müstakillen tasarrufunda bulunulan köle, kölemen) anlamında kullanılır; *meleke*, (mâlik olunan nesne, mahâret, alışıklık, yeti) ve bir kişinin yönetiminin altında bulunan şeye denir. *Melk, mülk, milk, kulluk, kölelik* anlamındadır. *Melk, mülk, milk*, hatunu zevce/eş edinmek anlamında kullanılır ve *melkü't-ıtarîk, mülkü't-ıtarîk, milkü't-ıtarîk*, yolun ortasına denir.

a) *Mülk*'ün Arapça kaynaklardaki anlamları

Hâlbuki Arapça kaynaklarda *mülk* sözcüğü, bu anlamlarının yanında *hakimiyet, kudret, saltanat* ve *tasarruf* anlamlarında kullanılmıştır. Bu özdeyişteki anlamı da *kudret* ve *saltanat* anlamına dayanır.

Nitekim Kur'an'ın altmış yedinci suresi olan *Mülk* suresinde bu sözcük, '*hakimiyet, hükümrancılık, hükümdarlık ve tasarruf*' (İslâm Ansiklopedisi 1997: 797) anlamlarında kullanılmıştır.⁴ Arapçadan,

⁴ “Mülk. al-Mulk, Kur'an'da LXVII. sûrenin adıdır. Mekke'de nazil olup 30 âyettir. Surenin en çok kullanılan adı olup *hakimiyet* ve *tasarruf* mânasına gelir ve ilk âyetinden alınmıştır. Bu sûreye *Tabâraka* adı da verilir. Diğer isimleri şunlardır: *al-Mâni'a, al-Mannâ'a, al-Vâkıya* ve *al-Munciya*: nadiren *al-Mucâdala* adı ile de anılmaktadır. al-Mulk suresinde Tanrı'nın kudreti ve yüceliği anlatılarak bilhassa onun yaratıcılık sıfatı üzerinde durulmakta, yarattığı kâinatta hüküm süren nizam ve ilahî kanûna işâret edilmektedir... Bu kelime, *hükümdarlık, hakimiyet* mânasında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Türkçeye ve başka dillere yapılan Kur'an çevirilerinde *mülk* sözcüğü 'hakimiyet'le tercüme edilmiştir.⁵

Sözcüklerin Arapçadaki ilk anlamlarını veren lügatlere baktığımızda *mülk* sözünün 'iktidar' ve 'devlet' anlamında kullanıldığını görüyoruz.

Arapça-İngilizce sözlüklerde de *mülk* maddesi için verilen karşılıklarda "hükümet, idare; hükümet etme, üstün olma ve tabi kılma; tasarruf; memleket, arazi, toprak; emr etmek; saltanat, devlet" (Hans Wehr 1974: 922) anlamlarını buluyoruz.⁶

b) *Mülk*'ün Anadolu sahası lügatlerindeki anlamları

Anadolu sahası lügatlerinden Arapça, Farsça ve Türkçe sözcükleri, ilk ve son harflerine göre alfabetik olarak veren ve aynı dönemde yazılmış diğer lügatlerde bulunmayan bir özellikle Arapça sözcüklerin asıl anlamlarının yanında, çekimli şekillerinin anlamlarını da açıklayan Eser-i Şevket adlı lügatte şöyle deniyor:

"Melk, [bi-fetħi'l-mīm ve sükūnü'l-lām] 'Arabīdir. Kudret ve şiddet ve mübālağa ma'nalarına; mülk, [bi-zammī'l-mīm ve sükūnü'l-lām] 'Arabīdir. **Kudret** ve **salḫanat** ve taşarruf etmek ma'nāsına; mülk, [bi-kesri'l-

olarak, Allah hakkında ve Ahd-i Atik'te mevcut İslâmiyetten önceki bâzı şahsiyetler münasebeti ile, Kur'an'da kullanılmıştır; ilk mânada malakût'un müteradifidir; fakat bu son kelime Kur'an'da yalnız 4 defa ve dâimâ muzâf olarak (*kull şay'* veya *al-samâvât va'l-arz*) geçer; halbuki mülk ekseriyâ yalnız başına kullanılmıştır. Mülk, Allah'a âittir; bu hususta hiçbir ortağı yoktur; gök ve yer ile adâletin mülk'ü Allah'ındır; mülk'ü istediğine verir..."

⁵ "Mr. Pickthall (Pikçal)'ın *The Meaning of the Glorious Koran* (Kur'anı Azimüşşanın Manâsı) adlı eserinde *mülk* kelimesini *hâkimiyet* ile terceme etmiştir. Fakat Abdullah Yusuf Ali gibi başka bir mütercime müracaat edersek onu *hüküm* kelimesiyle terceme ettiğini görürüz" (Şirvani, 1965: 307, 308).

⁶ *Mülk*, Ar. rule 1. hükümet 2. hüküm 3.// kâ' ide 4. kânün 5. nizâm 6. nezâret, riyâset, idâre, reing 1. salḫanat etmek, hükümet etmek 2. pâdişâhlık etmek 3. cārî olmak, müstevlî olmak, şârî olmak, supreme 1. cümleden yüksek ve a'lâ ve erfâ' 2. emir ve nehy ve hükümet ve nüfûz cihetleriyle cümle üzerine fâ'ik ve metbû' 3. çok, pek, kâmil, ekmel, authority 1. emir, hüküm, hükümet 2. âmir, hâkim, vâlî, veliyyü'l-emr, şâhib-i emir, emir şâhibi, dominion 1. hüküm, hükümet 2. taşarruf, mâlikiyyet 3. mülk, memleket, arâzî, toprak, domination hüküm, hükümet 2. taḫakküm 3. tağallüb, dominance hâkimiyet, şalâhiyyet, taḫakküm, sway 1. 'aşâ gibi şeyi elinde tutup âheste şağa şola şallamak *2. 'aşâ-yı hükümeti ma'nen şallayup işâret ederek emir ve nehy etmek, eḡmek, meyl ve rükün ettirmek, çevirmek, imâle etmek, power 1. kuvvet 2. hüküm, aḫkâm 3. te'şîr, 4. hükümet 5.// devlet 5// pâdişâh, sovereignty pâdişâhlık, hükümet, salḫanat 2. devlet-i müstakille, kingship 1. pâdişâhlık sıfatı, royalty krallık, pâdişâhlık, mülkiyyet; monarchy 1. devletin re'îs-i vâhid ma'rifetiyle idâre olunması usûlü, pâdişâhlık usûlü 2. pâdişâhlık olan devlet; tenure şart-ı taşarruf, holding mülken yâhud kirâ ile birinin zabtında bulunan 'aḫâret, right of possession mülkiyyet ḫaḫkı, possessory right zilliyedlik ḫaḫkı, ownership şâhiplik, mülk.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

mīm ve sükūnū'l-lām] ‘Arabīde bu daḥı mezkūr ma‘nāyadır. İbtidākī muḥlaḳā taṣarruḳtan ‘ibāretdir; ikinci zevī'l-‘uḳūlūḡ ġayride taṣarruḳ etmeġe maḥṣūṣdur. Melleke [tef‘īl bābından fi‘l-i māzī-i mālūmdur] temlīk etdi ma‘nāsına.” (Muhammed Şevket 1268: 660)

Buradaki *ḳudret* sözünün anlamı ‘**iktidâr**’ ve *saltanat* sözcüğünün anlamı ‘**devlet**’tir.

Ahter-i Kebîr sözlüğünün yazarı *ḳudret* sözcüğü için “*ḳuvvet ve ġinā, yesār gibi*” (Mustafa Ahterî 1310: 328) yani “güç ve zenginlik” anlamı veriyor. *Saltanat* sözcüğü için ise ‘*galebe ve ‘azamet*’ (s. 235) anlamını vermiştir. Lügatte *galeb*, [*bi-fetḫateyn*] ‘Arabīdir. Bir kimse yoġun boyunlu olmaḳ ma‘nāsına. ġalb, [*ḳarb vezninde*] bir kimsenin üzerine yıġın olmaḳ ma‘nāsına ki zor ve *ḳudretle anı maḳhūr* eylemekden ‘ibāretdir. (Muhammed Şevket 1268: 505). *Ġalebe, zor ile biri biri üzerine yıġın olmaḳ, ġavġāda üst olmaḳ* (Redhouse, 1281: C. 2, 36). “*Ġalebe Ar. ġālib gelme, yerme, üstünlük, ġālibiyet*” (Şemseddin Sami 1317: 968) demektir.

Bilindiġi gibi galip olmak, hakim olmak, hükmetmek, hükümet etmek ‘*ḳadr*’ ve ‘*ḳudret*’ ile ilgilidir ve bu kadir olmakla, iktidar olmakla gerçekleşir. İktidar olmak ise muktedir olmak yani gücü yetmek demektir. Sonuç olarak hakim olmak, hükmetmek ve devlet olmak, güçle kuvvetle sözünü geçirmektir. Zaten hüküm sözünün anlamı ‘emr etmek ve men etmek’dir. Buyuracak ya da yasaklayacaktır. Bunu da tabîî ki adaletle yapmak gerekir. Adaletle dayanmayan güç ve kuvvet zulm ve eziyet getirir. Onun için hakimiyet/egemenlik kurmak ve devleti yönetmek güce ve kudrete dayanır. Bu anlamda güç ve kudret *iktidar* ve *hakimiyet* anlamına gelir. İktidar olma ve hakim olma, hüküm etme, hükümet etme şeklinde somutlaşır. Onun için:

“Adalet, hakimiyetin, hükmetmenin, iktidarın yani devletin temelidir” denmiştir.

Devlet sözcüğü de ‘galip olmak, galibiyet’ anlamındadır ki bu anlamın ‘hakim olmak, hakimiyet’ ile eşdeğer olduġu açıktır. *Devlet* sözünün ilk anlamı,

“*İnḳılāb-ı zamān ma‘nāsındadır ki zamānuḡ ḫālden ḫāle taġayyür ve inḳilābından ‘ibāretdir*” biçiminde olsa da asıl anlamı “*vaḳtiyle ḫarb ve ḳitāle iki ‘askerin birbirine bi’n-nevbet gerü ḫamle ile ġalebesinden*”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

‘ibāretidir ki ol bunu ve gāh bu onu sürüp götürür. ‘Alā kavlı dāliḡ fetḡi ve zammı müsāvīdir ki ikisinde daḡı isti ‘māl olunur; yāḡud dāliḡ zammıyle āḡirinde fetḡiyle [dövlət], dünyāda müsta ‘meldir ki zafer-i dünyevī ve zafer-i uhrevīden ‘ibāretidir. Cem ‘i düvel/devel/dival’ dir, dāliḡ ḡarekāt-ı şülāşī ve vāvıḡ fetḡiyle (Mütercim Asım 1305: 1300).

Yine

“Devlet, dövlət, [bi’l-fetḡ ve ‘z-zamm] iki ‘asker muḡarebe etdiklerinde birisi āḡara (diğerine) ḡālib olmaḡ. Cem ‘i düvel ve düvelāt ve ‘inde’l-ba ‘z dövlət [zamm-ı dāl ile] mālda müsta ‘meldir ve devlet [fetḡ-i dāl ile] ḡarbde ve cāhidde müsta ‘meldir (Mustafa Ahterī 1310: 400).

Yakın dönem sözlüklerinden biri ise,

“Devlet, māl ve rütbe ve i ‘tibār şāḡibi olmaḡ ve kendü ḡānūnlarıyla ḡüküm ve idāre olunan memālik-i müstaḡille” (Redhouse 1281: 166)

biçiminde tanımlamıştır.

c) *Mülk’ün edebî metinlerdeki anlamları*

Mülk sözü ‘devlet’ anlamında edebî metinlerde de kullanılmıştır: Örneğin Balasagunlu Yūsuf Hās Hācib’in 1069 tarihinde yazdığı Kutadgu Bilig’inde 37. beyitte şöyle geçmektedir:

Bu mülkniḡ ḡarabı beḡāsı nedin

Yā mülket ḡalurı barurı aḡın

(Reşid Rahmeti Arat 1947: 7)

Reşit Rahmeti Arat, bu beyti şu şekilde çevirmiştir:

Devletin harap olması ve beka bulmasının neden ileri geldiğini,

Bu hâkimiyetin nasıl devam ettiğini ve nasıl elden çıktığını (açıklamış) (Reşid Rahmeti Arat 1959: 7)

Bu beytin birinci dizesinde geçen *mülk* sözcüğünün ‘devlet’ olarak, ikinci dizedeki *mülket* sözcüğünün ise ‘hakimiyet’ olarak çevrildiği görülmektedir.

“Mülket is. mülk’ün nazımda kullanılan şeklidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

*Mülket-i Rumda hem şairler / Ehl-i dil pirleri
mahirler. Sünbülzade Vehbi, Şevkengiz.”* (Hüseyin Kâzım
Kadri 1945: 402)

Ancak Kutadgu Bilig İndeks’inde “*mülk Ar. memleket,
mülket Ar. saltanat*” (Reşit Rahmeti Arat 1979: 7) şeklinde
açıklanmıştır. Bu durumda *mülk* maddesine, İndeks’teki ‘memleket’
anlamının yanı sıra çevirideki karşılığı olan *devlet* anlamının
eklenmesi ve ikinci dizide *mülket* sözcüğü ‘hakimiyet’ sözcüğüyle
karşılandığı için yine İndeks’te *mülket* maddesinde ‘saltanat’
sözcüğünden sonra *hakimiyet* sözcüğünün de yazılması uygun
olacaktır.

Yine *mülket* sözcüğü Kutadgu Bilig’de ‘saltanat’ anlamında
91. beyitte geçiyor.

Ay dünyā cemāli uluğluḡka körk

Ay mülketka nūr ay yayıḡ kutka örk

(Reşid Rahmeti Arat 1947: 26)

Reşit Rahmeti Arat, bu beyti şu şekilde çevirmiş:

Ey dünyanın süsü ey ululuḡun ziyneti,

*Ey saltanatın nūru ey dōnek huylu saādetin baḡını elinde
tutan*

(Reşid Rahmeti Arat 1959: 18)

‘Saltanat’ sözü için Türk Lügati şu açıklamayı yapmış:

*“Salṭanat Ar. is., padişahlık, hükümdarlık; sultanlık;
devlet, hükümet. Mec. azamet; şevket, debdebe, tantana, dārat”*
(Hüseyin Kâzım Kadri 1945: C. 3, s. 105).

Kāmûs-ı Türkî ise “saltanat” sözcüğünü şöyle
açıklamaktadır:

*Salṭanat, Ar. 1. Pādişāhlık, hükümdārlik: Kānūnī
Süleymān Hān kırk sene salṭanat sürdü. 2. Devlet, hükümet:
Salṭanat-ı seniyye, Salṭanat-ı ‘Oşmāniyye 3. Mec. Debdebe,
tanṭana, dārāt. // Salṭanat kayıḡı = Pādişāhān-ı ‘izām
hazerātının rükūb-ı hümayūnlarına maḡşūş köşklü kayık”*
(Şemseddin Sâmi 1317: 733).

Daire-i adliye şemalarında da *mülk* ve ‘devlet’ eş anlamlı
olarak ifade edilmektedir.

“Mülk ve devlet asker ve ricâl iledir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ricâl mal ile bulunur.

Mal reayadan husule gelir.

Reaya adl ile muntazamü'l-hâl olur.”

(Mustafa Naima 1281: C. 1, s. 40)

Mülk sözcüğünün ‘memleket’ anlamıyla Çarhname’nin 46. beytinde geçtiği görülüyor:

“Bu dünyā, bil ki saña bāķī kıalmaz,

Eger milküñ ola Şam u Ğorāsān”

(Ahmed Fakih, İstanbul 1956: 7)

Kâmûs-ı Osmânî’de ise *mülk* sözcüğü şu şekilde tanımlanmıştır:

“Mülk, Ar. 1. Zîr-i taşarrufda bulunan mâl, gayr-i menkûl. İşlâh-ı fıkhda üç şüretle zıkr olunur: Mâlik-i muflâķ, mâlik-i muķayyed, mâlik-i müverrah⁷ 2. Müstaķilen yed-i taşarrufa alınan şey, memleket. Mülkî: Mülke mensüb, idāreye müte‘allıķ demekdir. Mülkî ve ‘askerî, me‘mürîn-i mülkiyye. Mülkiyyet: Emlâkiķ vaķf olunarak şüret-i muflaķada ve müstaķillede taşarruf olunması. Dārü'l-mülk: Pay-i taķt, maķarr-ı Ğükümet demekdir” (Mehmed Salâhî 1329: 531, 532).

Sözlüğün son ifadesinde görüldüğü gibi “*dārü'l-mülk: Pay-i taķt, maķarr-ı Ğükümet demekdir*” ve *mülk* sözünde ‘hükümet’ ve ‘devlet’ anlamı bulunmaktadır.

Bu yüzden Osmanlı devletinde memleket idaresi ile ilgili belirli görevler için yetiştirilen üst düzey sivil kamu görevlileri sınıfına ‘mülkiye’ denmektedir. Bilindiği gibi eskiden hizmet sınıfları seyfiye (askeriye), ilmiye, kalemiye, mülkiye olmak üzere dört ana bölüme ayrılıyordu. Bu görevlileri yetiştirmek amacıyla II. Mahmud (1808-1839) kalemiye sınıfının üstündeki görevlileri ‘mülkiye’ sınıfı içerisinde toplamıştır. 1843’te ise mülkiye rütbeleri konmuştur. Nasıl ki ‘seyfiye’ sınıfının yetiştirilmesi için kurulan kurumun adına ‘mekteb-i harbiye’ denmişse, ‘mülkiye’ sınıfı için kurulan eğitim kurumunun adına da ‘mekteb-i mülkiye’ denmiştir ve daha sonra sadeleştirilerek ‘mülkiye mektebi’, cumhuriyetten sonra da bu ad ‘Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne dönüştürülmüştür.

⁷ müverrah Ar. tarihlenmiş, zaman-ı vuku’u ta’yin edilmiş, yevm ve şehri ve sene-i inşası kayd olunmuş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

4) Değerlendirme ve Sonuç

Adalet, mülkün temelidir özdeyişinde *mülk* sözcüğü *devlet* anlamında kullanılmıştır. Arapçada *mülk*'ün asıl anlamı *kudret* ve *saltanat*'tır. Bu da *iktidar* ve *devlet* demektir. *Kudret* ve *saltanat*'ın tabîî sonucu, *hakim olmak* ve *sahip olmaktır*. Bu nedenle bir kişinin sahip olduğu 'toprak', genişleyerek bir devletin gücüyle *hükmettiği* toprakların bütünü olan 'memleket'i içine alır. Gücün sahibi olan 'devlet', gerektiğinde güce/zora başvurarak haksızlıklara engel olur, muktedir olduğunu gösterir. Bu güç yanlış kullanılırsa zulüm ve eziyete yol açar. Devlet, otoritesiyle haksıza ve haksızlığa geçit vermeyeceği düşüncesini, hakka ve haklıya güven duygusunu telkin eder. Memlekete hükmederken herkese adaletle; doğru, eşit ve dengeli davranarak; herkesin hakkını korur. Böylece devlete saygı duyulmasını sağlar, devletin saygınlığını artırır. Devlet, hükmünü adaletle yürütecek, hakimiyetini adaletle sağlayacaktır. Adalet olmayan yerde devletin varlığından söz edilemez. Adaletli olmayan bir devletten hiç kimseye hayır gelmez. Herkese lazım olan en önemli ve en gerekli şey, her şeyden önce ve mutlaka adalettir. Onun için doğru dürüst devlet olamamanın temeli adaletsizliktir. Devlet olmanın temeli adalettir ya da adalet, devletin temelidir.

KAYNAKÇA

- AHMED FAKİH, *Çarhname*, (Yay: Mecdud Mansuroğlu), İstanbul 1956
- İBRAHİM GANİ, AHMED NAŞİD, *Zübdetü'l-Lügat*, İstanbul 1283
- ARAT Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I, Metin*, TDK Yay. İstanbul 1947
- , *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, TDK Yay., Ankara 1959
- , *Kutadgu Bilig III, İndeks*, (Haz. ERASLAN Kemal, SERTKAYA Osman Fikri., YÜCE Nuri.) İstanbul 1979
- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ, *Türk Lügati*, C. 4, TDK Yay., İstanbul 1945
- İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Eskişehir 1997, s. 797
- Meydan Larousse*, C. 9, İstanbul 1972, 135
- MEHMED SALÂHÎ, *Kâmûs-i Osmânî*, C: 4, İstanbul 1329
- MUHAMMED ŞEVKET, *Eser-i Şevket*, İstanbul 1268

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- MUSTAFA AHTERÎ, **Ahterî-i Kebîr**, İstanbul 1310
- MUSTAFA NAİMA, **Naima Tarihi**, C. 1, İstanbul 1281, s. 40
- MÜTERCİM ASIM, **El-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-
"Kâmûsi'l-Muhît"**, C. 3, İstanbul 1305
- [REDHOUSE], **İlâveli Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye**, İstanbul 1281
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul 1317
- ŞİRVANÎ, Harun Han, *Studies in Muslim Political Thought and Administration*, Çev. Kemal Kuşçu, **İslâmda Siyasî Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1965
- Türk Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1950, s. 111
- Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara 1983, 2005
- WEHR, Hans, **A Dictionary of Modern Written Arabic**, Wiesbaden 1974

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009